

Самойленко С. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

FORENSIC CHARACTERISTICS OF BRIBERY PROVOCATION

Наукову статтю присвячено висвітленню питання криміналістичної характеристики провокації підкупу, зокрема її кількісному, якісному складу та взаємозв'язку елементів. Підкреслено важливість вивчення криміналістичної характеристики провокації підкупу, як одного з елементів методики розслідування, адже така містить важливу для висунення версій і вибору найбільш оптимальних методів розслідування цього виду кримінального правопорушення. Запропоновано позицію, що основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу, що включатиме відомості про: спосіб кримінального правопорушення; засоби вчинення; обстановку; місце та час; особу злочинця; мотив та мету; сліди. Встановлено, що особою злочинця досліджуваного нами кримінального правопорушення, може бути лише службова особа та службова особа правоохоронного органу. Проаналізовано, що спосіб вчинення провокації підкупу включає в себе дії з підготовки до його вчинення, дії по безпосередньому вчиненні та подекуди його приховуванню. В розрізі диспозиції досліджуваного кримінального правопорушення, розглянуто, що безпосереднім способом вчинення провокації підкупу, є дії службової особи з підбурення особи на: пропонування; обіцянку; надання неправомірної вигоди; прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Встановлено, що в переважних випадках місцем провокації підкупу будуть мати: місце висловлення пропозиції, обіцянки щодо надання неправомірної вигоди; місце прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди; місце зустрічі провокатора з особою, котру намагаються спровокувати до підкупу; місце передачі предмету підкупу; місце затримання провокатора. Доведено, що часом досліджуваного нами кримінального правопорушення є період, протягом якого у особи виникає умисел на вчинення провокації підкупу до його реалізації, шляхом вчинення дій, спрямованих на пропонування, обіцянку, надання неправомірної вигоди. Засобом вчинення провокації підкупу у всіх випадках буде неправомірна вигода. Встановлені кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики досліджуваного нами виду кримінального правопорушення: відомості про сліди – предмет посягання – способи вчинення – дані про особу злочинця; особа злочинця – мотив, мета – засоби – місце, час – обстановка – спосіб вчинення – сліди.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; встановлення; підкуп; провокація; неправомірна вигода; пропонування, обіцянка, надання; підбурення; службова особа; криміналістична характеристика.

The scientific article is devoted to the issue of forensic characteristics of bribery provocation, in particular its quantitative, qualitative composition and relationship of elements. The importance of studying the forensic characteristics of bribery provocation as one of the elements of the investigation methodology is emphasized, as it contains important for proposing versions and choosing the most optimal methods of investigation of this type of criminal offense. The position is proposed that the main elements of the forensic characteristics of the provocation of bribery, which will include information on: the method of criminal offense; means of commission; the situation; place and time; the identity of the offender; motive and purpose; traces. It is established that the person of the criminal of the criminal offense investigated by us, can be only the official and the official of law enforcement body. It is analyzed that the method of provoking bribery includes actions to prepare for its commission, actions of direct commission and sometimes its concealment. In the context of the disposition of the investigated criminal offense, it is considered that the direct way to provoke bribery is the actions of an official to incite a person to: offer; promise; providing illegal benefits; accepting an offer, promise or receiving such a benefit, and then exposing the person who offered, promised, made an improper benefit or accepted the offer, promise or received such a benefit. It is established that in most cases the place of provocation of bribery will be: the place of expression of the offer, promises to provide illegal benefits; the place of acceptance of the offer, promise or receipt of such benefit; the meeting place of the provocateur with the person who is trying to provoke bribery; place of transfer of the subject of bribery; place of detention of the provocateur. It is proved that the time of the criminal offense we investigate is the period during which a person intends to provoke bribery before its implementation, by committing actions

aimed at offering, promising, providing illegal benefits. The means of provoking bribery in all cases will be illegal gain. Correlated connections have been established between the elements of the forensic characteristics of the type of criminal offense we are investigating: traces-subject of encroachment-methods of commission-data on the identity of the offender; the person of the offender – motive, purpose – means – place, time – situation – manner of commission – traces.

Key words: *criminal proceedings; pre-trial investigation; installation; bribe; provocation; undue advantage; offer, promise, provision; incitement; official; forensic characteristics.*

Постановка проблеми. Сучасна практика досудового розслідування переконливо свідчить про те, що успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення визначається не лише здатністю органів розслідування виявляти і оцінювати належним чином кримінально-правові ознаки вчиненого діяння, збирати, перевіряти і оцінювати докази, але багато в чому і умінням вникати в його криміналістичну суть, співставляти виявлену криміналістично-значиму інформацію про нього з типовою криміналістичною характеристикою цього виду кримінального правопорушення і на цій основі вибирати найбільш оптимальні методи розслідування. Не є винятком кримінальне провадження про провокацію підкупу, адже власне криміналістична характеристика даного виду кримінального правопорушення, як один з елементів методики розслідування містить важливу для висунення версій і вибору найбільш оптимальних методів розслідування цього виду кримінального правопорушення.

Стан опрацювання. Значний вклад у розробку криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, зробили такі вчені, як Р.С. Белкін, В.П. Бахін, О.І. Возгрін, І.Ф. Герасимов, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкін, В.А. Журавель, О.Н. Колесніченко, В.Є. Коновалова, В.К. Лисиченко, С.П. Мітрічев, В.А. Образцов, І.Ф. Пантелеєв, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, М.В. Шепітько, Б.В. Щур та інші. Кримінально-правовим та кримінологічним проблемам підкупу присвятили свої праці Ю. В. Абакумова, О. П. Бабіков, О. С. Бондаренко, Д. М. Горбачов, Р. Г. Григор'єва, Г. П. Жаровська, М. Б. Желік, О.О. Кваша, В. В. Комар, К.В. Константинов, В. В. Кострицький, І. С. Ковальова, К. К. Овод, Р. С. Орловський, Я. В. Ризак, М. В. Рябенко, О. С. Перешивко, В. В. Плекан, О. С. Ус, В. Я. Цитряк, Ю. О. Чернега, О. Д. Ярошенко. Кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти підкупу висвітлювалися у роботах Ю.О. Андрейка, О. В. Баганця, О. О. Буряка,

С. В. Олійника, О. В. Пчеліної, М.А. Погорецького, О.Ю. Татарова О. О. Харлова А. В. Шевчишена, Д. О. Шумейка та інших. Проте, як вбачається з робіт вказаних науковців, особливостям методики розслідування провокації підкупу досліджено до тепер не було.

Метою статті є висвітлення поняття та значення криміналістичної характеристики в методиці розслідування провокації підкупу, а також визначення її елементів та встановлення кореляційних зв'язків між ними.

Виклад основних положень. Перш за все необхідно звернутися до думок науковців з приводу трактування поняття криміналістичної характеристики в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [1, с. 367–368]. значення цього елементу методики розслідування – розробка науково обґрунтованих, апробованих практикою рекомендацій, а також найбільш раціональних напрямків слідчого пошуку на основі виявлених взаємозв'язків між окремими криміналістично-значущими даними певного виду кримінальних правопорушень.

Більш ширше розглянув дане поняття Головін А.Ю., який під криміналістичною

характеристикою розуміє систему типових даних (відомостей) про елементи окремого виду кримінального правопорушення і його механізм. Криміналістично-значима інформація про конкретне кримінальне правопорушення служить об'єктом емпіричних досліджень і узагальнень, результати яких можуть бути покладені в основу криміналістичної характеристики [2, с. 132–133].

Підтримана дана думка І. О. Возгріним, який вважає, що в кожного виду злочину повинен бути встановлений свій комплекс елементів криміналістичної характеристики, з визначенням їх закономірних кореляційних зв'язків і залежностей у вигляді кількісних показників [3, с. 27–28]. Таким чином, узагальнюючи вищенаведені думки науковців, доходимо до висновку про те, що під криміналістичною характеристикою слід розуміти систему типових ознак певного виду кримінального правопорушення, за допомогою яких можна визначити конкретний алгоритм дій для слідчого щодо встановлення даних про особу злочинця, обставин та обстановки вчинення, пошуку слідової інформації для встановлення обставин кримінального правопорушення, з метою встановлення істини у кримінальному провадженні, що сприятиме його швидкому, повному та неупередженому досудовому розслідуванню.

Одним дискусійним, на наш погляд, залишається питання компонентного складу криміналістичної характеристики. Пов'язано це з тим, що загальна кількість структурних компонентів тієї чи іншої криміналістичної характеристики залежить від особливостей досліджуваного виду кримінального правопорушення.

Звертаючись до думок дослідників, то В. Ю. Шепітько до елементів криміналістичної характеристики відносить: 1) спосіб злочину; 2) місце і обстановку; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби вчинення злочину; 5) предмет злочинного посягання; 6) особистість потерпілого (жертви); 7) особистість злочинця; 8) типові сліди злочину [4, с. 318]. Як зазначає В. В. Тищенко, криміналістична характеристика включає в себе суб'єкт, мету і мотиви, об'єкт (предмет), процес чи механізм (способи, знаряддя, засоби й ін.), результат [5, с. 60]. О. Г. Філіппов до її елементів відносить: 1) безпосередній предмет злочинного

зазіхання; 2) спосіб вчинення й приховування злочину; 3) обставини, за яких готувався й був вчинений злочин (час, місце, умови охорони об'єкта й т. д.); 4) особливості слідів, що залишаються злочинцями (механізм слідоутворення в широкому значенні); 5) особистість злочинця й потерпілого [6, с. 239]. Нас насамперед цікавить зміст криміналістичної характеристики провокації підкупу, яка в теоретичному плані є нерозробленою, що ускладнює розкриття та розслідування даної категорії кримінальних правопорушень.

На наш погляд, найбільш прийнятною в цьому відношенні можна визнати позицію, з приводу того, що загальною логічною підставою поділу може бути елемент складу кримінального правопорушення. Відповідно до цього, в криміналістичній характеристиці можна виділити блоки даних про типові способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочинів, про типову обстановку та обставини вчинення; про особу потерпілого і типовий предмет кримінального правопорушення; про особу злочинця, мотиви та мету злочину, а також відомості щодо його слідів.

Для більш детального визначення кількісного складу криміналістичної характеристики провокації підкупу, слід вдатися до думок вчених, що досліджували її склад у корупційних кримінальних правопорушеннях.

Так, на думку Г.О. Гончарук, до елементів криміналістичної характеристики пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди віднесла: особу злочинця, предмет злочину, спосіб вчинення злочину, обставини вчинення злочину (за що саме надавався, пропонувався, обіцявся предмет злочину), адресата неправомірної вигоди [7, с. 22].

С.В. Олійник до елементів криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 368 КК України включає в себе такі елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особу типового злочинця; 4) особу типового потерпілого; 5) обстановка вчинення злочину (місце і час, знаряддя і засоби) [8, с. 311].

Таким чином, узагальнюючи все вищевикладене, стосовно проведеного дослідження, пропонується наступну структуру основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу, що включатиме відомості про: 1) спосіб

кримінального правопорушення; 2) засоби вчинення; 3) обстановку; 4) місце та час; 5) особу злочинця; 6) мотив та мету; 7) сліди.

На думку Р. Л. Степанюка, вивчення особи злочинця всіма юридичними науками повинно здійснюватися із обов'язковим урахуванням положень кримінального права щодо загального та спеціального суб'єкта злочину [9, с. 78], відтак не можемо з'ясувати відомості про типову особу злочинця без урахувань положень кримінального законодавства та теорії кримінального права.

В ході дослідження службової особи як особи злочинця службових злочинців, Д. А. Бондаренко, дійшов висновку, про те, що сукупність особистих ознак, які є специфічними для злочинців такого виду, що відображають: 1) відомості про ознаки, які характеризують службове становище особи; 2) дані про форму вини службової особи та інших ознаках (мотив, ціль та інші обставини); 3) дані про обставини, які характеризують особу злочинця та відображують причини і умови, які сприяли вчиненню злочину [10, с. 77].

Так, А. Н. Халіков стверджує, що саме наявність посадових повноважень (тобто службове становище) у злочинця створює специфічне посадове середовище характеристики злочинців. Особистість злочинця має визначальне значення у характеристиці злочинців, які вчиняються службовими особами, через наявність у нього службових повноважень, без яких склад злочину буде відсутній. Дослідник наголошує, що службові повноваження визначають злочинця, оскільки тягнуть створення цільових установок та умислу, який реалізується в механізмі та способі вчинення злочину, а також в інших елементах злочину [11, с. 86].

З урахування цього, розглянемо відомості про типову особу злочинця провокації підкупу. Так, суб'єктом учинення досліджуваного кримінального правопорушення може бути тільки службова особа, що впливає із диспозиції ч. 1 ст. 370 КК України, а також службова особа правоохоронних органів.

Поняття службових осіб наводиться відповідно до абз. 1 ч. 1 примітки до ст. 364 КК України, що розглядаються відповідно до контексту відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 364, 368, 368-2, 369 КК України. Проте,

як бачимо у цьому переліку відсутнє поняття службової особи в контексті ст. 370 КК України. Тому, виникає проблематика, в розумінні службової особи як суб'єкта злочину, передбаченого ст. 370 КК України, на відміну від поняття неправомірної вигоди, що передбачено в примітці до ст. 364-1 КК України. З метою розуміння поняття службової особи в контексті ст. 370 КК України, на нашу думку, законодавцеві, потрібно внести законодавчі зміни. Тому, враховуючи це, особою злочинця досліджуваного нами кримінального правопорушення, може бути лише службова особа, а також службова особа правоохоронного органу.

Водночас, на нашу думку, органом досудового розслідування у випадку встановлення особи злочинця, слід виходити з того, що такими можуть бути правоохоронець, який вмовляє провокатора, а також провокатор, який надає, обіцяє або пропонує неправомірну вигоду. В даному випадку дії правоохоронця можна кваліфікувати за ч. 2 ст. 370 КК України, дії особи провокатора – ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 370 КК України, як пособника злочину.

Окремо, на нашу думку слід наголосити тому, що специфічні риси, що характеризують особу злочинця, знаходять свій прояв насамперед у поведінці, яка передує вчиненню кримінального правопорушення, тобто у її протиправності. З приводу ще одного елемента характеристики службової особи як особи злочинця – відомостей про форму вини, мотив і мету злочину, хочемо наголосити, що провокація підкупу є умисним злочином, тобто характеризується прямим умислом, адже є корисливим злочином.

Центральним елементом криміналістичної характеристики досліджуваного виду кримінального правопорушення є його спосіб. Спосіб злочину в процесі дослідження змісту елементів криміналістичної характеристики окремих видів злочинів у більшості випадків виділяється як домінуючий і найбільш важливий, особливо що стосується розслідування економічних злочинів. Адже, вибір того чи іншого способу вчинення злочину свідчить насамперед про відповідні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється злочинна дія. Ці умови, до яких можуть бути віднесені об'єкт, предмет злочину, а також місце, час,

обстановка й засоби вчинення злочину, у свою чергу, істотно впливають на спосіб, виступають його детермінантами [12, с. 33].

Спосіб злочину в криміналістиці визначається як комплекс дій, які виконуються злочинцем у певному порядку і спрямовані на досягнення злочинної мети. Пропонується також розрізняти спосіб злочину в двох розуміннях – у широкому, включаючи в це поняття як саме вчинення, так і приховування злочину, й у вузькому, маючи на увазі лише безпосереднє скоєння злочину [13, с. 65-66]. Спосіб злочину являє собою систему дій по підготовці, вчиненню і приховуванню злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища і властивостями особистості, що можуть бути пов'язаними з використанням відповідних знарядь і засобів, умов, місця й часу [14, с. 14-19]. Необхідно відзначити, що не завжди приховування злочину охоплюється наміром злочинця на стадії підготовки і вчинення злочину і відповідно не входить у поняття способу злочину. Таким чином, ми бачимо, що спосіб вчинення злочину і спосіб його приховування можна розглядати як самостійні поняття, тому що кожен з них являє собою сукупність (комплекс) дій зі своєю чітко вираженою спрямованістю. В іншому випадку приховування злочину може охоплюватися наміром злочинця ще на стадії підготовки й охоплюватися поняттям способу вчинення злочину.

Вважаємо, що спосіб вчинення провокації підкупу включає в себе дії з підготовки до його вчинення, дії по безпосередньому вчиненні та подекуди його приховуванню. Так, готуючись до вчинення підкупу, провокатор підшуковує знаряддя та засоби, обирає час, місце вчинення та місце реалізації такого майна тощо. Розглядаючи диспозицію статті 370 КК України, безпосереднім способом вчинення провокації підкупу, є дії службової особи з підбурення особи на: пропонування; обіцянку; надання неправомірної вигоди; прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Наступним не менш важливим елементом криміналістичної характеристики провокації підкупу є його обстановка.

Під обстановкою злочину в криміналістичному аспекті вчені розуміють систему різного типу взаємопов'язаних між собою до й у момент вчинення злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними та інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину. Загалом, обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників [15, с. 277].

На нашу думку така обстановка в більшості випадках полягає у провокації. Вдаючись до окремих думок, провокація, хоча і подібна із підбурюванням чи організацією давання або одержання неправомірної вигоди, але не співпадає з ними. Розмежовуються вони за наступними ознаками: 1) провокація в будь-якому випадку посягає на суспільні відносини у сфері виявлення та розкриття злочину, натомість організація чи підбурювання до давання або одержання неправомірної вигоди на ці суспільні відносини не посягають; 2) провокація може вчинятися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності, а організація і підбурювання полягають тільки в активних діях; 3) при співучасті кожен співучасник обов'язково усвідомлює, що він вчиняє злочин спільно з іншою особою (співучастю не можуть визнаватися діяння, які об'єктивно сприяли вчиненню злочину і настанню злочинного результату, але не охоплювалися умислом співучасників як вчинені спільно [16, с. 181]), разом із цим, спровокована особа може й не усвідомлювати, що вчиняє злочин під впливом провокатора.

Під місцем злочину розуміють певний адміністративно-територіальний регіон, населений пункт, помешкання, відкриту місцевість тощо. В переважних випадках місцем провокації підкупу будуть: місце висловлення пропозиції, обіцянки щодо надання неправомірної вигоди; місце прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди; місце зустрічі провокатора з особою, котру намагаються спровокувати до підкупу; місце передачі предмету підкупу; місце затримання провокатора

Час як чинник, що характеризує діяння, може виражатися в певних одиницях його виміру (абсолютних, відносних), тимчасових відрізках, періодах. Часом досліджуваного нами кримінального правопорушення є період, протягом якого у особи виникає умисел на вчинення провокації підкупу до його реалізації, шляхом вчинення дій, спрямованих на пропонування, обіцянку, надання неправомірної вигоди. Засобом вчинення провокації підкупу у всіх випадках буде неправомірна вигода.

Зауважимо, що основною ознакою, яка відрізняє криміналістичну характеристику – це кореляційні зв'язки між елементами, яких не розкриває жодна інша характеристика. Маючи в своєму розпорядженні дані про них, а також кореляції між, ними надається можливість сформулювати обґрунтовані, цілеспрямовані рекомендації з розслідування. Таким чином спостерігається кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики досліджуваного нами виду кримінального правопорушення: сліди–предмет посягання–способи вчинення – дані про особу злочинця; особа злочинця – мотив, мета – засоби – місце, час – обстановка – спосіб вчинення – сліди.

Висновки. Криміналістична характеристика провокації підкупу утворює систему взаємозалежних узагальнених відомостей про

найбільш типові криміналістично-значущі ознаки елементів механізму вчинення вказаного кримінального правопорушення, в яких відображаються закономірні кореляційні зв'язки між цими елементами і які використовуються для розробки наукових рекомендацій, а також побудови і перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів з метою оптимізації методики розслідування та практичного застосування засобів, прийомів і методів криміналістики в швидкому, повному та неупередженому розслідуванні зазначеного кримінального правопорушення. Запропоновано наступну структуру основних елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу, що включатиме відомості про: спосіб кримінального правопорушення; засоби вчинення; обстановку; місце та час; особу злочинця; мотив та мету; сліди. Встановлено, що між елементами характеристики простежуються закономірні зв'язки: сліди-предмет посягання – способи вчинення – дані про особу злочинця; особа злочинця – мотив, мета – засоби – місце, час – обстановка – спосіб вчинення – сліди. Використання таких зв'язків сприяє виявленню провокації підкупу, дозволяє намічати напрямки розслідування і конструювати оптимальні комплекси слідчих (розшукових) дій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шермет А. П. Криміналістика : навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
2. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. М., 2002. 335 с.
3. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: курс лекций. В 4 ч. Ч. 4. СПб., 1993. 175 с.
4. Шепитько В. Ю. Криминалистика: Курс лекций. Х.: ООО «Одиссей», 2005. 368 с.
5. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. О. : Фенікс, 2007. 260 с.
6. Филиппов А. Г. Криминалистика: учебник для экспертов-криминалистов. М., 2005. 743 с.
7. Гончарук Г.О. Криміналістична характеристика пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди: предмет злочину. *Юридична наука* N 1(103). 2020. С. 19–25.
8. Олійник С. В. Деякі елементи криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 1. 2016. С. 307-317. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_1_31
9. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Х. : НікаНова, 2012. 382 с.
10. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. ... канд. юрид. Наук. Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2008. 237 с.
11. Халиков А. Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования. М.: Волтерс Клувер, 2011. 544 с.

12. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Х. : Вища школа, 1982. 214 с.
13. Васильев А.Н., Мудьюгин Г.М., Якубович Н.А. Планирование расследования преступлений. М., 1957. 141 с.
14. Зуйков Г.Г. Криміналістическе учение о способе совершения преступления. *Соц. законность*. № 11. 1974. С. 14-19.
15. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін. Криміналістика: підручник. за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Х. : Право, 2008. 464 с.
16. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник; за ред.. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К. : Атака, 2009. 408 с.